

**NOMINA AGENTIS И NOMINA ACTORIS
В ЧЕШКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Емилия Македонска

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**NOMINA AGENTIS AND NOMINA ACTORIS
IN CZECH AND BULGARIAN LANGUAGE**

Emiliya Makedonska

Sofia University St. Kliment Ohridski

Abstract. In this report we look at nomina agentis and nomina actoris in Czech and Bulgarian language. We stop on the names of male genes formed by derivation. The material for the analysis is excerpted from the Glossary of the Bulgarian Language by N. Gerov and from the Czech-German Dictionary by J. Jungmann – two epochal lexicographical works from the Bulgarian and Czech Renaissance. The analysis of the material confirms the view that there is an old and new unity in the sphere of word-formation between Slavic languages. The characteristics and differences between the Czech and the Bulgarian language in the vocabulary of N. Gerov and J. Jungmann are the result of the inherited tendencies and the development of the two languages and also are influenced by foreign word-forming models – German influence on the Czech language and Turkish on Bulgarian.

Keywords: nomina agentis, nomina actoris, word-forming type, Czech language, word formation, derivation

Предмет на изследване в настоящия доклад е сравняването на словообразователните категории номина агентис (агентивни имена) и номина акторис (деятелни имена) от мъжки род, образувани чрез деривация в тесния смисъл на думата. Източниците на материал са Чешко-немският речник на Йозеф Юнгман (*Česko-německý slovník I–V* 1835–1839) и Речникът на българския език на Найдено Геров (*I–V* 1895–1905, *VI*–1908).

Изборът на тези два речника е обоснован от факта, че това са значителни лексикографски трудове от епохата на Чешкото и Българското национално възраждане, в които се отразява спецификата на езиковата ситуация в този период при чехи и българи. Освен това може да се каже, че и двата речника отразяват възгледите за езика на своите автори, които работят в различна културно-историческа ситуация, която произтича от спецификата на възрожденския процес в чешките и българските земи. Общото в ситуацията на чешкия и българския език е, че и двата езика заемат периферно положение в цялостното географско разположение на славянските езици (Havránek 1963:370) и са изложени на силното влияние на неславянски езици (за чешкия става дума за латински и немски език, за българския – за гръцки и турски език).

Към различните условия, в които възникват речниците на Й. Юнгман и на Н. Геров трябва да добавим и наличието на богата лексикографска традиция в чешките земи.

Съществено различие откриваме в използваните от авторите източници на материал за речника: Юнгман черпи своя материал преди всичко от богатството на старите чешки паметници и от вече съществуващите речници (богат извор в това отношение представлява Немско-чешкият речник на Й. Добровски), а Н. Геров, както сам пише в Предговора на речника, черпи „от устата на народа“ (1975, I:I) и никъде не упоменава източниците на своя материал.

Агентивните съществителни имена (*nomina agentis*) за обозначаване на лица представляват обширна група съществителни както в чешкия, така и в българския език. Причината за това е възможността за широко използване на агентивни суфикси с оглед лесното им свързване с различни основи (Mluvnice 1986, I: 234). Агентивните съществителни мотивационно са свързани с девербални основи и означават най-често лице, характеризиращо се с активното му отношение към означеното от девербалната основа действие. Агентивните съществителни означават субекта, който сам извършва действието (Радева 1991: 79). В Таблица 1 са представени номина агентис в чешкия и българския материал.

Таблица 1. *Nomina agentis*

Словообразователни типове (в чешки/в български) – СТ	Речник	
	ЙЮ	НГ
-tel/-тел	736	19
-č/-ач	733	100
-se	146	-
-ec/-ец	99	30
-ník/-ник	219	117
-ák/-ак	72	15
-l	102	-
-čí	30	-
-ař /-ář/-ар	60	15
-íř/-ýř, -ěř	45	-
-oun	15	-
-an/-ан	5	6
-a/-а	37	1
Общо:	2299	303

В чешкия материал се наблюдава по-голямо богатство на словообразователни типове (СТ) номина агентис – най-многобройни са СТ със суфиксите *-tel* и *-č*, следват СТ със суфиксите *-ník*, *-se* и *-l*. Съвсем периферно са разположени СТ със суфикси *-oun* и *-an*.

В речника на Н. Геров най-многобройни са СТ номина агентис със суфиги -*ник* и -*ач*, като за разлика от чешкия материал дериватите със суфиги -*тел* имат съвсем периферно положение: едва 19. Изцяло ограничено са представени СТ със суфигите -*ар*, -*ак*, -*ан* и -*а*.

Ядрото на словообразователната категория номина агентис в чешкия материал образуват СТ със суфиги -*тел* и -*č*; в българския материал – СТ със суфиги -*ар* и -*ник*.

Деятелните имена (*nomina actoris*) назовават лицето според предмета (в широк смисъл на думата), към който се отнася дадено действие. Различават се от агентивните имена по това, че самото действие не е изразено в тяхната основа. В тесния смисъл на думата деятелните имена се характеризират с ономазиологичното отношение „активно въздействие върху предмета или изработване на предмета“ (Dokulil 1967:125). Предполаганата дейност е диференцирана и най-често означава „нещо да се изработва, произвежда, отглежда, да се използва, да се обслужва, да се притежава“ (Mlunice 1986, I:260). В съответствие с това значение деятелните имена се образуват от съществителни и в сравнение с агентивните имена тяхното образуване е по-компактно и броят на словообразователните форманти по-малък. Таблица 2 представя ситуацията в чешкия и българския материал.

Таблица 2. Nomina actoris

Словообразователни типове (в чешки/в български) – СТ	Речник	
	ЙЮ	НГ
-ař/-ář/-ар	488	177
-íř/-ýř, -ěř	58	-
-ník/-ник	361	24
-джия/-чия	-	197
-ín/-ин	2	64
-ák/-як	32	3
-ný, -ní, -ský/-ный(адективни)	22	2
Общо:	963	467

В чешкия материал най-многобройни са СТ със суфиги -*ař/-ář* и със суфиги -*ník*. Съвсем ограничено са установени СТ със суфиги -*ák*, -*ín* и с адективни суфиги.

Съвсем еднозначно може да се каже, че в българския материал най-многобройни са СТ със суфиги -*джия/-чия* и със суфиги -*ар*. Съвсем ограничено са представени СТ със суфиги -*як* и -*ный*.

Сравняването на общия брой единици номина агентис и номина акторис от двата речника показва, че в речника на Й. Юнгман преобладават агентивните съществителни

(2299 срещу 963 деятелни), в речника на Н. Геров преобладава броят на деятелните имена (467 срещу 303 агентивни). При сравняване на застъпените словообразователни синоними в двата речника се оказва, че в речника на Н. Геров те са много по-малко – преобладават лексикалните синоними. В речника на Й. Юнгман откриваме обратното, което потвърждава констатацията на П. Хаузер (Hauser 1978:26) за значително разпространение на словообразователните синоними в чешкия език от епохата на националното възраждане. Най-честите конкурентни форманти в чешкия материал са формантите *-tel* (при СТ номина агентис със суфикси *-č, -ce, -ník, -ař/-ář*) и *-č* (при СТ номина агентис със суфикси *-tel, -ák, -ař/-ář*). Например: *čerpač : čerpatel, hubce : hubitel, pronásledovník : pronásledovatel, klamař : klamatel*. В материала от речника на Н. Геров наблюдаваме по-изразена конкуренция между суфиксите *-тел* и *-ач*; освен това суфиксът *-ач* конкурира също и суфиксите *-ец, -ник, -ар*, а суфиксът *-тел* конкурира суфикса *-ник*. Например: *грабител : грабач, крадец : крадач, обирник : обирач, служник : служител*.

За разлика от категорията на номина агентис при категорията номина акторис наблюдаваме по-слаба конкуренция между суфиксите – в чешкия материал става дума за конкуренция *-ník: -ař/-ář: almužník : almužnář*, а в българския материал за конкуренция между *-ари -джия/-чия* или *-ар* и *-ник: сапунар : сапунджия, работар : работник*, но като цяло явлението е слабо застъпено.

Най-голямо сходство между чешкия и българския език материалът от двата речника предлага при номина акторис със суфикс *-ař/-ář/-ар*. Според семантиката на образуващото съществително при този СТ практически отделяме еднакви семантични групи, като разликата е в групата „имена според названия на обреди и народни обичаи или според предмета, с който лицето участва в тях“, която не може да бъде отделена в чешкия материал. Значителна разлика между двата езика се наблюдава при СТ със суфикс *-ník/-ник* – в речника на Н. Геров този СТ почти не е застъпен (24 деривата).

Общо явление, което се наблюдава и в двата езика е наличието на деривати с паралелна мотивация. При номина агентис в чешкия материал наблюдаваме паралелна мотивация при СТ със суфикс *-ce, -es, -ník, -ák, -čí*; в българския материал – при СТ със суфикс *-ач, -ец, -ник*. При номина акторис паралелна мотивация наблюдаваме в чешкия материал при СТ със суфикс *-ař/-ář, -íř/-ýř, -ěř*, в българския материал при СТ със суфикс *-джия/-чия* и *-ар*. Сходство между чешкия и българския език наблюдаваме при СТ със суфикс *-ník/-ник*: дериватите може да са мотивирани от глаголи, отглаголни съществителни, прилагателни имена и по този начин се стига до заличаване на границите между категориите на агентивните имена, деятелните имена и имената за означаване на лица, носители на някакво качество – напр. *лъжовник* („който лъже“, „който казва лъжа“, „който е лъжлив“).

И за двата езика е характерна способността за хибридно словообразуване. В чешкия материал при категорията номина агентис тази способност се проявява преди

вичко при СТ със суфикси *-č* и *-ník*; в българския материал при СТ със суфикси *-ap*, *-ник*, *-джия/-чия*. Главната разлика при хибридно словообразуване в двата езика е във факта, че образуващите глаголи или съществителни в чешкия материал са преди всичко от немски произход, а в българския материал от турски или гръцки език.

Анализът на чешкия и българския материал от двата речника потвърждава становището на И. Леков за съществуването на старо и ново единство в областта на словообразуването между славянските езици (Леков 1958: 56, 69). Сходствата и различията между чешкия и българския език, установени в материала от двата подбрани речника, са резултат от наследените тенденции и своеобразен развой на всеки от езиците – освен това може да се предположи, че са повлияни и от някои чужди словообразователни модели (немско влияние върху чешкия език и турско влияние върху българския).

Цитирана литература

- Леков 1958:** Леков, И. *Словообразователни склонности на славянските езици*. София. (Lekov, I. *Slovoobrazovatelni sklonnosti na slavyanskite ezici*. Sofia.)
- Радева 1991:** Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Radeva, V. *Slovoobrazuvaneto v balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo St. Kliment Ohridski.)
- Dokulil 1967:** Dokulil, M. *Tvoření slov češtině. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.
- Hauser 1978:** Hauser, P. *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Spisy Pedagogické fakulty University J. E. Purkyně v Brně, sv. 18, Brno.
- Havránek 1963:** Havránek, B. *Základní konfrontace podmínek a výsledků vývoje češtiny a bulharštiny*. – In: *Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí*. Praha, 369–374.
- Mluvnice 1986:** *Mluvnice češtiny. I. Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*. Praha: Academia.

Емилия Македонска
София 1504
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по славянско езикознание
emmakedons@uni-sofia.bg

Emiliya Makedonska
1504 Sofia
15 Tzar Osloboditel Blvd.
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department of Slavonic Linguistics
emmakedons@uni-sofia.bg